

Vládní bankrot a nové daně

Daně tvoří nedílnou součást našeho života. Každoročně, ale zvláště koncem března, kdy odevzdáváme daňové přiznání. „Daňový stát“ ale není až výdobytkem naší doby. Podívejme se do roku 1615.

text **PETR VOREL**

DANÍ SE PŘÍJMY, nemovitý majetek, kapitálové výnosy a řada dalších položek. Vedle toho odevzdáváme státu dennodenně alespoň pár korun z jakéhokoliv nákupu či jiné platby za služby a zboží. Současně zdanění všech možných majetkových aktiv a příjmů by bylo v minulých staletích nepředstavitelně vysoké a v praxi nevykonalné, ale taková už je moderní společnost. Veškerá komunikace se zjednodušuje a stát si dokáže snadno ohlídat a vynutit naplnění daňových povinností v rozsahu, jaký určila politická reprezentace.

ZDÁNLIVĚ NUDNÁ ZÁLEŽITOST „Daňový stát“ se vyvíjel po staletí a zpočátku poměrně jednoduchý systém berní (co od daňového poplatníka vybereme) nebo daní (co nám tento poplatník dá) se zdokonaloval na úrovni regionální i celostátní. Ve všech dobách však představoval daňový výnos velmi důležitou složku ve vztahu politické moci k ekonomice státu. A významné disproporce mohly vést ke krizím.

To se v Království českém stalo roku 1615. Tehdy zemský sněm v rámci daňové reformy vyhlásil vládní bankrot. Nešlo o žádnou veřejnou proklamaci provázenou hysterickými projevy politiků nebo znehodnocením měny (toho se český stát dočkal až po prohraném stavovském povstání roku 1623). Představuje však významný mezník ve vývoji ekonomiky státu jako celku. Bankrotem v tomto případě rozumíme znehodnocení podstatné

části vládních dluhopisů, které ztratily jakékoli záruky, a obstavení panovnického majetku, jehož výnos měl být použit na úhradu těch panovníkových dluhů, které zemský sněm uznal za oprávněné. Splátkám dluhů bylo zcela podřízeno i rozpočtové určení daní. Část pohledávek domácích věřitelů měla být uhrazena postupnými splátkami v první pětileté fázi (1616–1620), ostatní později v neurčitém horizontu. Správu výběru daní i jejich následné distribuce převzal sněmem zřízený nový centrální berní úřad. Ten byl v této věci nadřazen dosavadnímu královskému ministerstvu financí, nazývanému Česká komora, které do té doby vedlo správu daní a panovníkových příjmů a výdajů.

Zdánlivě tedy zcela nudná záležitost, která však měla dalekosáhlé důsledky.

V systému tzv. stavovské monarchie nebyl český král neomezeným vládcem země. Zákonodárná i soudní moc byly v rukou zemského sněmu. Nebyl to volený parlament jako dnes. Právo účasti na sněmu bylo u šlechticů podmíněno rodovým původem a vlastnictvím majetku. Ve srovnání s formami absolutistické monarchie však tento český model měl v sobě obsaženy výrazné demokratické prvky, což se týkalo i daní.

DAŇ Z PRODEJE PIVA A NA OBRANU

Systém celostátních daní se tehdy teprve utvářel. Počátkem 17. století ale platilo, že chtěl-li český král vybírat nějaké daně,

musel požádat o schválení zemský sněm. Tomu také musel vysvětlit, k jakému účelu by ony daně měly být použity. Pokusy Ferdinanda I. (1526–1564) o zavedení stálých spotřebních daní skončily neúspěchem. Výjimku představovalo jen *posudné*. To byla daň z prodeje piva, která od poloviny 16. století tvořila jeden z významných stálých příjmů České komory. Jinak se po většinu 16. století v Čechách platily celostátní daně hlavně na obranu habsburského soustátí před osmanskou říší na uherské frontě. S válkou s Turky v Uhrách také souvisel vznik *bratrské rozepře* z let 1608–1611, při které mezi sebou soupeřili o vládu císař Rudolf II. a jeho bratr Matyáš. V té době sami čeští stavové na program sněmovních jednání začali pravidelně zařazovat otázku financování vlastního stálého vojska, které by bylo k dispozici v případě vojenského ohrožení samotných Čech. Jako životně důležitá se tato otázka ukázala v roce 1611, kdy se císař Rudolf II. (který byl proti své vůli českou stavovskou opozicí donucen vydat v roce 1609 Majestát náboženských svobod) neúspěšně pokusil s malým vojskem svého bratrance Leopolda Habsburského o vojenský převrat v Praze.

Po tomto politickém fiasku už psychicky nemocný Rudolf II. musel abdikovat a na český královský trůn dosedl jeho bratr Matyáš (1611–1619). Do krále Matyáše vkládali převážně protestantští čeští stavové velké naděje. Hodně jim toho nasliboval. I v Čechách uvítali Matyášovu volbu císařem a jeho sňatek s vlastní sestřenicí, neboť obojí skýtalo naději: Naději na uklidnění konfesijně vyostřených zápasů v sousední římsko-německé říši, kde už proti sobě zbrojily Katolická liga a Protestantská unie. A také naději na překonání nástupnické krize, pokud by stárnoucí císař přece jenom ještě zplodil dědice. První měsíce Matyášovy české a říšské vlády provázela radostná očekávání, že se uklidní situace v celé střední Evropě. Po dvou letech však už i v Čechách docházela stavovské opozici trpělivost a žádala po svém králi, ať splní podmínky, za nichž jej zvolila. To se mělo projednat na zemském sněmu, jehož svolání král Matyáš stále odkládal, a to až do počátku roku 1614.

ROZPOČET V MINUSU

Panovník požádal o peníze a zemský sněm mu vyhověl. Královské rodině měly být proplaceny peníze slíbené jako svatební dar, ale také dvě poměrně vysoké dlužné částky, jejichž proplacení na císaři požadovali norimberští kupci a španělský velvyslanec Baltasar de Zúñiga. Stavové dokonce slibili, že z nově schválené daně přispějí k úhradě úroků za další panovníkovy dluhy, které císař neměl z čeho platit. To byla z české strany velká vstřícnost. Tu však panovník neopětoval a politické požadavky českých stavů odložil na pozdější dobu. Vedle toho

The image shows two pages of handwritten tax records from 1615. The left page is headed 'Mikulášovi Gerštorfovi z Gerštorfu a z Polžic' and the right page is headed 'Kryštof Harant z Polžic'. Both pages contain tables with columns for years (1616, 1617, 1618, 1619, 1620) and amounts in 'fl. sc. s.' (florins, schilling, and penny). The records show a significant increase in debt and a corresponding decrease in income over the period.

1. V TIŠTĚNÉM sněmovním usnesení z roku 1615 je jmenovitě uvedeno 230 panovníkových věřitelů, kterým se měly dluhy (dohromady bezmála 1,5 milionu kop grošů míšeňských) splácet v letech 1616–1620. Jednu z největších částek (62,2 tisíce kop grošů míšeňských) dlužil panovník Mikulášovi Gerštorfovi z Gerštorfu (vlevo nahoře), který byl v rámci daňové reformy jmenován vrchním hejtmanem všech komorních panství. S panovníckými dluhopisy čile obchodoval i Kryštof Harant z Polžic, který se stal prezidentem České komory namísto Viléma Slavaty z Chlumu, vyhozeného při defenestraci v květnu 1618 z okna Pražského hradu. Snímek Petr Vorel

také vyšlo najevo, že těch dluhů, které stihl nadělat hned na počátku své vlády (a které „zdědil“ ještě po bratru Rudolfovi II.), je tolik, že by požadavky na „příspěvek“ z českých daní mohl král opakovaně donekonečna vznášet na každém dalším sněmu.

O co vlastně šlo? Panovnícký rozpočet byl dlouhodobě v minusu; výdaje byly vyšší

než stálé příjmy. Tento schodek nemohl král řešit v rámci monetární politiky. Nemohl jednoduše navýšit objem oběživa snížením obsahu stříbra v běžných mincích, protože taková úprava podléhala souhlasu sněmu. Čeští stavové byli v této otázce velmi konzervativní a podařilo se jim udržet stabilitu české měny i za situace, kdy se

2. V ČECHÁCH se tehdy peníze počítaly na kopy grošů míšeňských (kopa = 60 grošů, groš = 7 denárů). Česká stříbrná mince s nápisem „MALEJ GROŠ“ (na obrázku exemplář z roku 1612) byla ekvivalentem peněžní početní jednotky „groš míšeňský“. V účetní dokumentaci se používaly i starší peněžní početní jednotky („groše české“ a rakouské „krejcarý“). Platil mezi nimi jednoduchý přepočít: 3 groše české = 6 grošů míšeňských = 7 krejcarů. Cena vesnického selského dvora nebo právozářného domu v krajském městě se pohybovala kolem 300–600 kop grošů míšeňských.

Snímek Petr Vorel, předlohy mincí zobrazených v článku jsou z numismatické sbírky Východočeského muzea v Pardubicích

v sousední římsko-německé říši (už před třicetiletou válkou) rozbíhala inflační vlna. Král nemohl výpadek v rozpočtu zaplnit ani většími požadavky na výběr daní, neboť ty také podléhaly souhlasu sněmu. Panovník tedy zvolil pro něj nejjednodušší cestu, kterou byly rozsáhlé půjčky jak od domácích českých věřitelů, tak od zahraničních investorů, jejichž úročené pohledávky panovník zaručil svými aktivy v Čechách, včetně očekávaného příjmu z daňového výnosu země. Jenže v letech 1613–1614 už dvorská komora neměla k dispozici peníze ani na splátky úroků. Zahraniční věřitelé se začali domáhat svých pohledávek a očekávali, že budou uhrazeny z českých zdrojů. To byl problém, který se objevil až na zemském sněmu roku 1614. Na něm byl sice schválen výše zmíněný příspěvek na zaplacení těch nejurgentnějších dluhů, ale samotný králův postup, tedy masivní zadlužování země bez vědomí zemského sněmu, stavové odmítli bez ohledu na jejich konfesijní příslušnost.

BOJ O DAŇOVOU REFORMU

Během patnácti měsíců, které uběhly mezi zemskými sněmy v letech 1614 a 1615, byl připraven dobře promyšlený plán zásadní daňové reformy, který se navenek tvářil jako velmi vstřícné gesto: Zemský sněm roku 1615 souhlasil, že se z českých daní budou po pět let bez dalšího složitějšího vyjednávání každoročně platit panovníkovy dluhy v řádu mnoha stovek tisíc tolarů. Císařovi věřitelé jásalí, jak snadno se z Království českého stalo „oslíčku oťres se“ a že se z něj budou na jednoduché zavolání sypat zlaté dukáty.

Když však mělo dojít na placení, ukázalo se, že skutečnost je trochu složitější. Zemský sněm především rozhodl, že z českých daní se mohou platit pouze pohledávky domácích věřitelů. Tedy těch, kteří mají českou zemskou příslušnost. Aktiva zahraničních věřitelů, ať už jejich splatnost z českých zdrojů zaručil panovník jakoukoli formou, zemský sněm odmítl uhradit. Ať si je Matyáš Habsburský zaplatí, z čeho chce. Přednostně se pak měly platit „dluhy zemské“ (tedy finanční závazky, o nichž rozhodl zemský sněm) a až následně panovníkovy dluhy u domácích věřitelů. Rozpočtovému určení těchto daní byla věnována důkladná pozornost a jmenovitě bylo stanoveno, komu se má každý rok kolik splácet do posledního haléře. Lze si snadno představit, jaké klientelistické a korupční tlaky musely provázet činnost verifikační komise. Ta nejen prověřovala samotnou oprávněnost pohledávek, s nimiž se věřitelé obrátili na Českou komoru, ale u těch schválených ještě vytvářela dvě pomyslné hromádky: Ty, co se uhradí splátkami v letech 1616–1620, a ty, které se proplatí později (tedy s minimální

3. ČESKÝ STŘÍBRNÝ TOLAR, ražený v Kutné Hoře roku 1612. Král Matyáš II. je zde zobrazen s českou královskou korunou, na rubové straně je heraldická symbolika česká a uherská. Mince o hmotnosti kolem 29 gramů byla ražena ze stříbra o ryzosti 89,5 %.

Snímek Petr Vorel

nadějí na to, že věřitel peníze ještě někdy uvidí).

Podstatnou část panovníkových domácích věřitelů tvořily známé politické osobnosti ze všech částí tehdejšího politického spektra. V případě peněz však byli schopni ještě v roce 1615 překonat konfesijní a osobní nevráživosti a dohodnout se na tom, co se komu z nich zaplatí. Přesněji řečeno: co dohromady zaplatí ostatní daňoví poplatníci. Navzájem si však už mezi sebou nevěřili, jak se bude s vybranými peněz nakládat. Proto byl zaveden poměrně složitý systém nového centrálního berního úřadu a několika kontrolních komisí, který umožňoval křížovou kontrolu vyúčtování výběru daní, a především všech výdajových položek.

Rozhodující změna však nastala v tom, že správu daňového systému převzaly

stavovské instituce, zatímco před rokem 1615 tento systém ovládaly úřady zřízené panovníkem. Po vyhlášení výše popsaného vládního bankrotu tak byl minimalizován příjem z Čech (daně i výnos komorních panství) do centrální dvorské komory ve Vídni. To byla těžká rána panovnickému rozpočtu, v němž do té doby představovaly příjmy z českých zdrojů rozhodující položku. I to byla jedna z forem politického nátlaku stavovské opozice, když už panovník odmítal racionálně jednat o stavovských požadavcích na zemských sněmech.

V letech 1616–1618 se pak v českém prostředí rozpoutal docela urputný zápas o realizaci této daňové reformy, a to na úrovni nově ustavených stavovských berních orgánů, ve správě komorních panství i uvnitř hlavního panovnického finančního úřadu, tedy České komory. Ostatně jejím prezidentem byl od roku 1612 Vilém Slavata z Chlumu a Košumberka, jeden z místodržících svržených z okna Pražského hradu při defenestraci v květnu 1618. Zápas o české finanční zdroje se přímo prolínal se zostřením konfesijních rozporů, které opoziční stavové ve svých

apologiích z roku 1618 uváděli jako hlavní důvod svržení místodržitelství vlády a ustavení stavovského direktoria. Souběžně probíhající spory o ekonomické zdroje však měly podle mého názoru minimálně stejnou váhu jako sporné záležitosti konfesijní.

ZAJISTIT VOJSKO

Přístup k dostatečným zdrojům byl totiž základní podmínkou k finančnímu zajištění efektivně použitelného vojska, tvořeného profesionálními žoldnéři. A jedním z hlavních politických požadavků, jejichž splnění čeští stavové od krále požadovali, bylo vytvoření dostatečných rezerv pro operativní najmutí stavovského vojska, pokud by ho bylo pro obranu země zapotřebí. O tom se vedla složitá jednání už několik let. Právě tuto záležitost řešilo usnesení zemského sněmu roku 1615 velmi chytře. Vedle složitých popisů rozpočtového určení daní a detailních rozpisů konkrétních splátek jednotlivým věřitelům stačil jediný paragraf o pěti řádcích: „Pokud to bude zapotřebí k obraně země, mohou stavové použít veškerý daňový výnos na zajištění vojska, a to tak dlouho,

4. KUTNOHORSKÝ TOLAR z roku 1614, na kterém už je (po volbě Matyáše II. císařem římským roku 1612) užita titulatura i heraldická symbolika císařská. Pro odlišení od peněžní početní jednotky („tolár“ = 60 grošů míšeňských = 70 krejcarů) se stříbrným tolarovým mincím říkalo „tolár široký“. Jejich oficiální platební síla byla za vlády císaře Matyáše stanovena na 90 krejcarů (= 77 grošů a 1 denár míšeňský), ale u komerčních směnárníků si musel zájemce za stříbrné tolar připlatit, neboť se daly použít jako platidlo kdekoli v křesťanské Evropě i v osmanské říši.

Snímek Petr Vorel

5. KRÁL A CÍSAŘ Matyáš Habsburský (českým králem 1611–1619) na dobovém vyobrazení. Cestou za vladařskými tituly dokázal tento muž naslibovat cokoli a půjčoval si peníze, kde se dalo. Své finanční závazky však nebyl schopen plnit. Království české bylo nejbohatší ze zemí, kterým Matyáš vládl, ale česká stavovská obec se v roce 1615 odmítla podílet na úhradě zahraničních dluhů svého krále. Habsburské vládní dluhopisy se staly bezcenným kusem papíru, dokud se Ferdinandu II. nepodařilo Království české po Bílé hoře ovládnout vojensky.

K dalšímu čtení...

- Pánek J.: Mezi konfederací svěprávných zemí a absolutistickou monarchií – Vývojové alternativy střední Evropy v 17. století. Velmocenské ambice v dějinách, Acta Societatis Scientiarum Bohemicae 1, 59–101, 2015.
- Vorel P.: Zahájení „české války“ v kontextu vládního bankrotu roku 1615, Český časopis historický 118, 893–963, 2020/4.
- Vorel P.: Die Fiskal- und Währungsstrategie der böhmischen Stände in den Jahren 1609–1618. Religion und Politik im frühneuzeitlichen Böhmen – Der Majestätsbrief Kaiser Rudolfs II. von 1609, Stuttgart 2014, s. 133–140.
- Winkelbauer T.: Nervus Belli Bohemici (Die finanziellen Hintergründe des Scheiterns des Ständeaufstands der Jahre 1618 bis 1620), Folia Historica Bohemica 18, 173–223, 1997.
- Winkelbauer T.: „Das Geld ist sanguis corporis politici“ – Notizen zu den Finanzen der Habsburger und zur Bedeutung des Geldes im 16. und 17. Jahrhundert, Geld – 800 Jahre Münzstätte Wien, Wien 1994, s. 143–159.

jak to bude třeba“. Tento paragraf sněmovního usnesení z roku 1615 použili čeští stavové k obraně země v roce 1618, aniž by museli o financování vojska znovu jednat. Pokračovali ve výběru daní, tak jak byly schváleny v roce 1615. Jen je nepoužili na splacení dluhů, ale na financování stavovského vojska. Stejně tak mohli zahájit konfiskaci majetku svých politických protivníků, a to nikoli z důvodů konfesijních (to Majestát náboženských svobod výslovně zakazoval), ale kvůli neplacení daní: konfiskaci majetku neplatičů daní usnesení sněmu z roku 1615 výslovně nařizovalo.

Problém zadlužení panovnického rozpočtu však česká daňová reforma neřešila. Byla jen dalším krokem k rozkladu integrity habsburského soustátí. I proto česká

stavovská opozice v roce 1617 souhlasila (zdánlivě lehkomyšlně) s volbou Ferdinanda Štýrského za následníka trůnu ještě za života císaře Matyáše. Čeští stavové si totiž byli jisti právním zakotvením svých „svobod“ a zemských zákonů, které uchazeč o trůn v předvolebním reversu slíbil respektovat. Tedy nejen Majestát náboženských svobod (1609), ale i usnesení zemského sněmu nastavující nový systém daní a nakládání s panovnickým majetkem v Čechách (1615). Tyto sliby však naplňovány nebyly a další scénář už známe.

KDO OVLÁDÁ ZDROJE

V době bezprostředně po květnové defenestraci roku 1618 se snažili předáci české stavovské opozice (i s přispěním mezinárodní diplomacie) dosáhnout diplomatického řešení politické krize. O to v zásadě usilovala i skupina „tradičních“ politiků z nejbližšího okolí císaře Matyáše v čele s kancléřem Melchiorem Khleslem. Naopak pro Ferdinanda Štýrského neměla politická dohoda s českými stavy v roce 1618 žádný smysl. I po případném diplomatickém řešení sporných náboženských otázek by česká stavovská opozice dala plně ovládat rozhodující ekonomické zdroje království a do habsburské pokladny by z Čech neplynuly skoro žádné peníze.

Ferdinand Štýrský, který od mocenského převratu ve Vídni v červenci 1618 ovládal habsburskou politiku, se rozhodl pro vojenské řešení, i když v té době byli čeští stavové ve výhodě. Toto počínání má však jistou logiku. Kdyby za stávající situace došlo k politické dohodě a Ferdinand Štýrský by posléze převzal za Matyášovi českou královskou korunu, v zemi by i nadále rozhodovali opoziční stavové. Ti ovládali všechny hlavní zdroje panovnického příjmu: daně, komorní majetek i výrobu peněz. Ferdinand II. by byl jen titulárním králem, který by z Čech dostal jen tolik, kolik by mu stavové laskavě postoupili. Svržením místodržitelství vlády mu však poskytla česká stavovská opozice záminku k tomu, aby se pokusil ovládnout ekonomické zdroje Království českého mocenským zákrokem. Bylo to velké riziko, ale s vědomím španělské politické i hmotné podpory je podstoupil. Prvotním cílem útoku habsburského vojska na Království české roku 1618 bylo ovládnutí ekonomických zdrojů, nikoli rekatolizační záměr. Tomu nasvědčuje i rychlost, s jakou byly po porážce stavů provedeny změny v měnové a majetkové struktuře země, a to především před změnami konfesijními. To se v plném rozsahu ukázalo v podobě zásadní změny majetkové a měnové situace v letech 1621–1623, při níž byla většina starších dluhů panovnické komory anulována, majetek skutečně i domněle opozice konfiskován a měnový systém znehodnocen uměle vyvolanou vysokou inflací. ●